

УДК 378.013.77

Ольга МОРОЗОВА,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики музичного мистецтва Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Україна, Хмельницький) olgam66@i.ua

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ У СТУДЕНТІВ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто теоретичні принципи становлення професійної самосвідомості як найбільш значущого компонента професійного розвитку особистості студентів. Відображено психолого-педагогічні підходи стосовно розкриття сутності і змісту поняття «самосвідомість»; показано специфічні особливості розвитку професійної самосвідомості у студентів вищих навчальних закладів і напрями вивчення цієї проблеми у психології та педагогіці. Також виділено особливості становлення професійної самосвідомості особистості студентського віку, проаналізовано структуру самосвідомості і динаміку розвитку, що дає можливість наблизитися до розуміння механізмів формування особистості майбутнього фахівця.

Ключові слова: розвиток, самооцінка, самоповага, самосвідомість, студентський вік.

Літ. 19/

Olha MOROZOVA,

Ph.D. In Education, associate professor of the Music Arts Theory and Methods Department Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy (Ukraine, Khmelnytskyi) olgam66@i.ua

DEVELOPMENT OF STUDENT'S PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECT

In the article it is covered the professional self-consciousness formation's theoretical principles as the most significant component of students' personality professional development. The author reveals the psychological and pedagogical approaches concerning the the essence and content exposure of "self-consciousness" notion; specific peculiarities of higher educational establishments students professional self-consciousness development and this problem research trends in psychology and pedagogics. The professional self-consciousness formation peculiarities of a student's age personality have also been specified, and self-consciousness structure and dynamics of its development have been analyzed affording an opportunity to approach the understanding of a future specialist personality formation mechanisms.

Key words: development, self-appraisal, self-esteem, self-consciousness, students' age.

Ref. 19.

Ольга МОРОЗОВА,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики музыкального искусства Хмельницкой гуманитарно-педагогической академии (Украина, Хмельницкий) olgam66@i.ua

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ У СТУДЕНТОВ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассмотрены теоретические принципы становления профессионального самосознания как наиболее значимого компонента профессионального развития личности студентов. Отражены психолого-педагогические подходы по раскрытию сущности и содержания понятия

Морозова О. Розвиток професійної самосвідомості у студентів...

«самосознание»; показаны специфические особенности развития профессионального самосознания у студентов высших учебных заведений и направления изучения этой проблемы в психологии и педагогике. Также выделены особенности становления профессионального самосознания личности студенческого возраста, проанализирована структура самосознания и динамика его развития, что дает возможность приблизиться к пониманию механизмов формирования личности будущего специалиста.

Ключевые слова: развитие, самооценка, самоуважение, самосознание, студенческий возраст.
Лит. 19.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Проблема розвитку самосвідомості є однією з ключових у психології та педагогіці вищої школи України. Вона широко обговорюється в рамках вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень. Вивчення структури самосвідомості, динаміки її розвитку становить великий інтерес як у теоретичному, так і в практичному плані, оскільки дає змогу наблизитися до розуміння механізмів формування особистості майбутнього фахівця.

Актуальність теми цієї статті полягає у спробі розглянути особливості формування самосвідомості в студентському, тобто юнацькому, віці як важливому періоді особистісного й професійного самовизначення. Її теоретичну основу склали дослідження Л. Божович, Б. Гершунського, І. Кона, М. Лисіної, В. Опанасюка, А. Спіркіна, В. Столина, О. Тігаренко, І. Чеснокової та інших вітчизняних учених, а також – У. Джемса, Е. Еріксона, К. Роджерса і Р. Бернса. У роботах зазначених учених розглянуто питання, пов'язані із структурою самосвідомості, динамікою її розвитку в онтогенезі та соціально-перцептивними аспектами самосвідомості.

Метою статті є розкриття особливостей становлення професійної самосвідомості особистості студентського віку.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній науці дослідження зазначеної проблеми сконцентровано, в основному, навколо трьох груп питань: філософсько-методологічні, історико-культурні аспекти самосвідомості, пов'язані з особистісною відповідальністю, моральним вибором, моральною самосвідомістю [2; 6; 8; 14]; загально-психологічні аспекти становлення самосвідомості у контексті проблеми розвитку особистості [13; 16; 19]; соціально-перцептивні аспекти самосвідомості, пов'язані з особливостями самооцінок, їх взаємозв'язком із оцінками оточуючих, із самосвідомістю та пізнанням інших людей [4; 9; 15].

У науковій літературі використовують найрізноманітніші терміни: «самосвідомість», «я», «Я-концепція», «уявлення про себе», «ставлення до себе», «самооцінка», «образ Я» тощо. Поняття «самосвідомість» використовується, як родове, для позначення всієї сфери в цілому, включаючи як процесуальні, так і структурні характеристики. Терміни «самосвідомість», «подання про себе» застосовують для опису когнітивної характеристики самосвідомості, знання людини про себе. Емоційний бік самосвідомості описується за допомогою термінів «ставлення до себе» й «самооцінка». В. Столин, наприклад, розглядає «образ Я» як структурне утворення самосвідомості, свого роду «підсумковий продукт» нерозривної діяльності трьох його аспектів – когнітивного, емоційного й регуляторного [15].

Найбільший інтерес у психологів викликає проблема виникнення самосвідомості, її структура й рівнева організація. І. Чеснокова пропонує розрізнити два рівні самосвідомості за критерієм тих рамок, у яких відбувається співвіднесення знань про себе. На першому рівні таке співвіднесення відбувається в рамках співставлення «Я» та «іншої людини». Спочатку якась властивість, якість сприймається й розуміється в іншій лю-

дині, а потім переноситься на себе. Відповідними внутрішніми прийомами самосвідомості переважно є самосприйняття й самоспостереження. На другому рівні співвіднесення знань про себе відбувається у процесі аутокомунікації, тобто в рамках «Я і Я». Людина оперує вже готовими знаннями про себе, певною мірою вже сформованими, отриманими в різний час, у різних ситуаціях. У якості специфічного внутрішнього прийому самосвідомості зазначається самоаналіз і самоосмислення. На цьому рівні людина співвідносить свою поведінку з тією мотивацією, яку вона реалізує. Оцінюються й самі мотиви з погляду суспільних і внутрішніх вимог. Вищого розвитку самосвідомість на другому рівні досягає при формуванні життєвих планів і цілей, своєї суспільної цінності, власної гідності [19].

І. Кон дещо інакше формулює рівневу концепцію образу «Я». Образ «Я» вчений розуміє як настановну систему; установки володіють трьома компонентами: когнітивним, афективним і похідним від перших двох – поведінковим. Нижній рівень образу «Я» становлять «неусвідомлені, уявлені тільки в переживанні установки, що традиційно асоціюються в психології з «самопочуттям» й емоційним ставленням до себе; вище розташовані усвідомлені й самооцінка окремих властивостей та якостей; потім ці частки самооцінки складаються у відносно цілісний образ; і сам цей образ «Я» вміщується в загальну систему ціннісних орієнтацій особистості, пов'язаних із усвідомленням нею цілей своєї життєдіяльності й засобів, необхідних для досягнення цих цілей [7].

С. Рубінштейн вважає, що «розвиток самосвідомості проходить через низку шаблів – від найвного невідання стосовно самого себе до все більш поглибленого самопізнання, що з'єднується потім з усе більш певною й іноді нестійкою самооцінкою» [13, 245]. У. Джемс першим із психологів почав розробляти проблематику «Я-концепції». Глобальне, особистісне «Я» він розглядав, як подвійне утворення, у якому з'єднуються «Я-свідомість» і «Я-об'єкт». Це два боки однієї цілісності, що завжди існують одночасно. Один з них являє собою чистий досвід («Я-свідомість»), а інший – зміст цього досвіду («Я-об'єкт»). На думку У. Джемса, «Я-об'єкт», – це все те, що людина може назвати своїм. У цій сфері вчений виділяє чотири складові й розташовує їх у порядку значущості: духовне «Я», матеріальне «Я», соціальне «Я» та фізичне «Я» [1].

У теорії Е. Еріксона проблематика «Я-концепції» розглядається крізь призму его-ідентичності, тобто виникаючий на біологічній основі продукт певної культури. Формування ідентичності «Я-процесу», що є основою постійного розширення самосвідомості й самопізнання, Е. Еріксон розглядає як розвиток особистості, її самосвідомості, як послідовну зміну стадій, що мають свої особливості [18]. К. Роджерс розуміє під «Я-концепцією» сприйняття людиною самої себе, механізм, що контролює й інтегрує поведінку індивіда. Вчений розглядає самосвідомість із погляду розвитку в людини позитивного самосприйняття [1].

За результатами вивчення та аналізу наукових джерел з означеної проблеми, з'ясувалося, що у багатьох теоріях проблема самосвідомості є однією з основних. Більшість дослідників цієї проблеми вважають, що самосвідомість – це насамперед процес, за допомогою якого людина пізнає себе й ставиться до самого себе. Самосвідомість у діяльності особистості є особливо складним процесом опосередкованого пізнання себе, розгорнутим у часі, пов'язаним із рухом від одиничних ситуативних образів через інтеграцію подібних численних образів у цілісне утворення – у поняття свого власного «Я» як суб'єкта, відмінного від інших суб'єктів. Багатоступеневий і складний процес самопізнання сполучений з різноманітними переживаннями, які надалі також узагаль-

Морозова О. Розвиток професійної самосвідомості у студентів...

нюються в емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе. Крім того, самосвідомість – це динамічна система, що на різних вікових етапах має свої особливості.

Винятково важливою інстанцією самосвідомості багато в чому в ранній юності є самоповага. Це поняття є багатозначнішим, воно передбачає і задоволеність собою, і прийняття себе, і почуття власної гідності, і позитивне ставлення до себе, і узгодженість свого реального й ідеального «Я». Залежно від того, чи йдеться про цілісну самооцінку себе як особистості або про які-небудь окремі соціальні ролі, розрізняють загальну й окрему самоповагу. Оскільки висока самоповага асоціюється з позитивними, а низька – з негативними емоціями, мотив самоповаги – це «особиста потреба у максимізації переживання позитивних і мінімізації переживання негативних установок стосовно себе» [7].

Людина з високою самоповагою вважає себе не гіршою за інших, вірить у себе й у те, що може подолати свої недоліки. Низька самоповага, навпаки, припускає стійке почуття неповноцінності, що вельми негативно впливає на емоційне самопочуття й соціальну поведінку особистості. Для студентів із зниженою самоповагою характерною є загальна нестійкість образів «Я» і думок про себе. Студенти із зниженою самоповагою є особливо чутливими, вони хворобливіше, ніж інші, реагують на критику, сміх, осудження. Їх найбільше турбує погана думка оточення про них. Вони болісно реагують, якщо у них щось не виходить у роботі або якщо вони виявляють у собі якийсь недолік. Знижена повага до себе спонукає ухилятися від діяльності, в якій є момент змагання. Такі люди часто відмовляються від досягнення поставленої мети, тому що не вірять у власні сили [11].

У юнацькому віці в рамках становлення нового рівня самосвідомості відбувається і розвиток нового рівня ставлення до себе. Одним із центральних моментів тут є зміна критеріїв самооцінки – вони зміщуються «(...) всередину, здобуваючи якісно інші форми, порівняно із критеріями оцінювання людиною інших людей. Оцінка окремих якостей особистості відіграє у такому ставленні до себе підпорядковану роль, а провідним стає дещо загальне, цілісне «прийняття себе», «самоповага». Саме замолоду формується емоційно-ціннісне ставлення до себе, тобто «оперативне самооцінювання» починає ґрунтуватися на відповідності поведінки, власних поглядів і переконань, результатів діяльності» [17].

Самооцінюванню відводиться провідна роль у вивченні проблем розвитку самосвідомості. Самооцінювання – це оцінювання особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей [12]. Самооцінювання характеризується як стрижень процесу самоусвідомлення, показник індивідуального рівня його розвитку, що інтегрує особистісний аспект, органічно включений у процес самопізнання.

Виконуючи регулятивні функції, самооцінювання як процес і самооцінка як результат є необхідними внутрішніми умовами організації особистістю своєї поведінки, діяльності, взаємин. Вони є найважливішими чинниками мобілізації людиною своїх сил, реалізації прихованих можливостей, творчого потенціалу [3].

Результати аналізу багатьох досліджень вітчизняних і зарубіжних психологів і педагогів свідчать про те, що ефективне вирішення проблем самосвідомості, самовизначення, самоствердження неможливе поза спілкуванням з навколишніми людьми, без їхньої допомоги [5].

У юнацькому віці спостерігаються дві протилежні тенденції у спілкуванні: розширення його сфери з одного боку, і зростаюча індивідуалізація, відокремлення – з іншого. Замолоду загострюються здібності до відчуження станів інших осіб, здатності

переживати емоційно ці стани як свої. Саме тому юність може бути настільки чутливою, настільки тонкою у своїх проявах до інших людей, в ідентифікації з ними. Таким чином, самосвідомість у юнацькому віці набуває якісно-специфічного характеру. Вона пов'язана з необхідністю оцінювати якості своєї особистості з урахуванням конкретних життєвих прагнень, у зв'язку із вирішенням завдань професійного самовизначення.

Професіоналізація як форма становлення суб'єкта діяльності впливає на всі рівні самосвідомості. Професійна самосвідомість є одним з найважливіших компонентів самосвідомості людини як суб'єкта діяльності. Формування професійної самосвідомості відбувається на тлі соціального досвіду особистості із включенням цього досвіду в «професійне Я» особистості [10].

Проаналізувавши різноманітні підходи до розуміння професійної самосвідомості, ми з'ясували, що професійна самосвідомість – це усвідомлення людиною своєї належності до певної професійної групи; це пізнання й самооцінка професійних якостей і ставлення до них; це виборча діяльність самосвідомості особистості, підпорядкована завданням професійного самовизначення; це усвідомлення себе як суб'єкта своєї професійної діяльності. Різні інтерпретації терміна «професійна самосвідомість», на нашу думку, не суперечать один одному, а скоріше взаємодоповнюють, віддзеркалюючи різні аспекти цього широкого поняття.

У професіонала, який володіє достатнім рівнем самосвідомості, підвищується впевненість у собі, задоволеність своєю професією, зростає прагнення до самореалізації. У процесі професіоналізації змінюється й професійна самосвідомість. Вона розширюється, змінюються критерії оцінювання своїх професійних можливостей. У більшості досліджень провідними компонентами професійної самосвідомості вважають такі залежності: самосвідомості від провідної діяльності попереднього періоду; самосвідомості від виникнення рефлексії, усвідомлення своєї індивідуальності, відкриття «Я»; самосвідомості від професійного самовизначення.

Висновки. Головний психологічний набуток у студентському віці – це відкриття свого внутрішнього світу, що виникає у процесі соціальної взаємодії. Таким чином, проблема професійної самосвідомості особистості є однією з найактуальніших для сучасної педагогіки та психології вищої школи в Україні. Це зумовлено тим, що глибоке дослідження професійної самосвідомості особистості відповідає нагальним потребам народного господарства. Крім того, професійна самосвідомість є найбільш значущим компонентом професійного розвитку людини.

Перспективним напрямком подальшого дослідження проблеми, на наш погляд, є вивчення галузевих особливостей розвитку професійної самосвідомості особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бернс Р. Развитие Я концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 468 с.
2. Божович Л. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 342 с.
3. Варченко І. Особистість, колектив, соціум: взаємодія та перспективи розвитку / І. Варченко. – Одеса : Форум, 2006. – 388 с.
4. Захарова А. Структурно-динамическая модель самооценки / А. Захарова // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 5–14.
5. Ковальчук П. Педагогічна психологія : навчальний посібник / П. Ковальчук, А. Онишко, О. Петровська. – Львів : Трембіта, 2003. – 584 с.
6. Кон И. В поисках себя : личность и ее самосознание / И. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 358 с.
7. Кон И. Открытие Я / И. Кон. – М. : Просвещение, 1978. – 372 с.

Морозова О. Розвиток професійної самосвідомості у студентів...

8. Кон И. Психология ранней юности / И. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 486 с.
9. Липкина А. Самооценка школьника / А. Липкина. – М. : Просвещение, 1976. – 286 с.
10. Митина Л. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л. Митина // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 28–38.
11. Опанасюк В. Вікові особливості студентів: психолого-педагогічний аспект / В. Опанасюк. – Харків : Омега, 2005. – 328 с.
12. Психологічний словник / [за ред. В.І. Войтка]. – К. : Либідь, 2002. – 227 с.
13. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – 496 с.
14. Спиркин А. Сознание и самосознание / А. Спиркин. – М. : Просвещение, 1972. – 538 с.
15. Столин В. Самосознание личности / В. Столин. – М. : МГУ, 1983. – 264 с.
16. Титаренко О. Розвиток моральної самосвідомості студентів гуманітарних факультетів / О. Титаренко. – К. : Наука, 2003. – 364 с.
17. Формирование личности в переходный период: от подросткового к юношескому возрасту / [под ред. И.В. Дубровиной]. – М. : Педагогика, 1987. – 376 с.
18. Цукерман Г. Психология саморазвития / Г. Цукерман, Б. Мастеров. – М. : Просвещение, 1995. – 388 с.
19. Чеснокова И. Проблема самосознания в психологии / И. Чеснокова. – М. : Наука, 1977. – 384 с.

REFERENGES

1. Berns R. Razvitie Ja koncepcii i vospitanie / R. Berns. – М. : Progress, 1986. – 468 s.
2. Bozhovich L. Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste / L. Bozhovich. – М. : Prosveshhenie, 1968. – 342 s.
3. Varchenko I. Osobistist', kolektiv, socium: vzaemodija ta perspektivi rozvitku / I. Varchenko. – Odesa : Forum, 2006. – 388 s.
4. Zaharova A. Strukturno-dinamicheskaja model' samoocenki / A. Zaharova // Voprosy psihologii. – 1989. – № 1. – S. 5–14.
5. Koval'chuk P. Pedagogichna psihologija : navchal'nij posibnik / P. Koval'chuk, A. Onishko, O. Petrovs'ka. – L'viv : Trembita, 2003. – 584 s.
6. Kon I. V poiskah sebja : lichnost' i ee samosoznanie / I. Kon. – М. : Politizdat, 1984. – 358 s.
7. Kon I. Otkrytie Ja / I. Kon. – М. : Prosveshhenie, 1978. – 372 s.
8. Kon I. Psihologija rannej junosti / I. Kon. – М. : Prosveshhenie, 1989. – 486 s.
9. Lipkina A. Samoocenka shkol'nika / A. Lipkina. – М. : Prosveshhenie, 1976. – 286 s.
10. Mitina L. Lichnostnoe i professional'noe razvitie cheloveka v novyh social'no-jekonomicheskikh uslovijah / L. Mitina // Voprosy psihologii. – 1997. – № 4. – S. 28–38.
11. Opanasjuk V. Vikovi osoblivosti studentiv: psihologo-pedagogichnij aspekt / V. Opanasjuk. – Harkiv : Omega, 2005. – 328 s.
12. Psihologichnij slovník / [za red. V.I. Vojtk]. – К. : Libid', 2002. – 227 s.
13. Rubinshtejn S. Osnovy obshhej psihologii / S. Rubinshtejn. – М. : Pedagogika, 1989. – 496 s.
14. Spirkin A. Soznanie i samosoznanie / A. Spirkin. – М. : Prosveshhenie, 1972. – 538 s.
15. Stolin V. Samosoznanie lichnosti / V. Stolin. – М. : MGU, 1983. – 264 s.
16. Titarenko O. Rozvitok moral'noi samosvidomosti studentiv gumanitarnih fakul'tetiv / O. Titarenko. – К. : Nauka, 2003. – 364 s.
17. Formirovanie lichnosti v perehodnyj period: ot podrostkovo k junosheskomu vozrastu / [pod red. I.V. Dubrovinoj]. – М. : Pedagogika, 1987. – 376 s.
18. Cukerman G. Psihologija samorazvitija / G. Cukerman, B. Masterov. – М. : Prosveshhenie, 1995. – 388 s.
19. Chesnokova I. Problema samosoznaniya v psihologii / I. Chesnokova. – М. : Nauka, 1977. – 384 s.

Статтю подано до редакції 05.04.2015 р.